

6. Барков А.В. Правовая природа договора социального содействия детям, оставшимся без попечения родителей // Гражданское право. – 2008. – № 4. – С. 32–35.
7. Сімейне право України : підручн. / За ред. Гопанчука В.С. – К. : Істина, 2002. – 304 с.

Анотація

Адаховська Н. С. Майнові права фізичних осіб при опіці. – Стаття.

У статті розглядаються питання, пов'язані з майновими правами, щодо яких встановлюється опіка, які юридично належать одним особам (підопічним, відсутнім особам), а їх безпосередня реалізація фактично здійснюється іншими особами – опікунами.

Ключові слова: опіка над майном, опікун, майно, органи опіки та піклування.

Аннотация

Адаховская Н. С. Имущественные права физических лиц при опеке. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с имущественными правами, в отношении которых устанавливается опека, которые юридически принадлежат одним лицам (подопечным, отсутствующим лицам), а их непосредственная реализация фактически осуществляется другими лицами – опекунами.

Ключевые слова: опека над имуществом, опекун, имущество, органы опеки и попечительства.

Summary

Adahovska N. S. Property rights for physical persons are at guardianship. – Article.

The questions, related to the property rights in regard to that guardianship is set, are examined in this article, that legally belong to one persons (to the ward, absent persons), and their direct realization actually comes true by other persons – guardians.

Key words: custody of property, guardian, property, guardianship and custody.

УДК 347.441 (477)

С. В. Герасимовський

НИКЧЕМНІ ТА ОСПОРЮВАНІ ПРАВОЧИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Правочин є найбільш розповсюдженою підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків. За своєю природою він є юридичним фактом і являє собою вольові дії, спрямовані на досягнення певного результату, тобто є обставиною, з настанням якої закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Але для досягнення правочином своєї мети та породження ним необхідних правових наслідків правочин повинен відповідати вимогам, встановленим законодавством.

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) у ст. 203 встановив загальні вимоги, додержання яких є обов'язковим для чинності правочину. Зокрема, зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства; особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин має вчинятися у формі, встановленій законом; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; правочин, що вчиняється батьками (усиновителями), не може суперечити правам та інтересам їх малолітніх,

неповнолітніх чи непрацездатних дітей [1]. Невідповідність правочину вимогам законодавства може спричинити його недійсність. У свою чергу, ЦК України передбачає поділ недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані. Отже, виникає необхідність більш детального дослідження даного поділу, що дасть можливість більш чітко зрозуміти різницю між цими двома категоріями та визначити, до якого саме (нікчемного чи оспорюваного) відноситься той чи інший правочин.

Стан дослідження. Дослідження, присвячені питанням, пов'язаним з визначенням понять нікчемного та оспорюваного правочинів, займалися такі науковці, як І. Бірюков, Д. Генкін, Е. Городницький, А. Єщенко, В. Кучер, Ю. Найдеров, О. Підпригора, Н. Рабинович, І. Спасибо-Фатеева, Є. Харитонов та ін. Разом з тим потребують додаткового вивчення питання, пов'язані з визначенням критеріїв розрізнення нікчемного та оспорюваного правочину, що дає підстави для проведення відповідного окремого наукового дослідження.

Метою даної статті є аналіз критеріїв розрізнення нікчемного та оспорюваного правочину для правильного визначення виду недійсного правочину, що сприятиме вірному застосуванню норм цивільного законодавства та швидшому відновленню порушеного права.

Виклад основних положень. У загальних рисах поділ правочинів на нікчемні та оспорювані був відомий ще римському праву, внаслідок чого його сприйняло законодавство більшості європейських країн.

Римському праву були відомі такі види правочинів, як: 1) «невиліковні правочини» що мали вади, які позбавляли такий правочин юридичної сили з самого початку, вважалися недійсними, незалежно від вимоги заінтересованої особи; 2) «виліковні» (оспорювані), які визнавалися недійсними тільки після їх оспорювання; оспорювання повинно було здійснюватись перед судом, лише судове рішення могло скасувати наслідки оспорюваного правочину; оспорювання повинно було здійснюватись лише певним колом осіб.

Така позиція щодо поділу правочинів на нікчемні та оспорювані є логічною та виправданою. В підтримку такого поділу виступали такі вчені:

– Г.Ф. Шершеневич, який виділяв: 1) нікчемність правочину або абсолютну недійсність (коли правочин за законом не спричиняє жодних юридичних наслідків, наче сторони не вчинили ніякого юридичного акту); 2) оспорюваність правочину або відносну недійсність (коли на протигагу нікчемності правочин не позбавлений сам по собі юридичних наслідків, а призводить до цього результату тільки за позовом або оспорюванням зацікавленої особи) [2, с. 178];

– М.Г. Растеряєв також виокремлював два види недійсності правочинів: 1) нікчемність (якщо правочин порушує норми, що охороняють права осіб і забороняють певні дії в суспільному або державному інтересі (тобто порушуються публічні права), а порушення цих норм призводить до нікчемності правочину), і 2) оспорюваність (якщо правочини порушують норми, що охороняють інтереси приватної особи, такий правочин можна визнати недійсним лише за вимогою потерпілої сторони) [3, с. 18–19];

– Н.В. Рабинович відзначала, що правочини поділяються на: 1) такі, що є недійсними самі по собі і суд зобов'язаний визнати його таким, установивши ті обстави-

ни, в силу яких він має бути анульований; 2) такі, що можуть бути визнані недійсними, тільки за умови порушення проти них спору [4, с. 14].

Деякі автори виражали сумнів у правильності класифікації недійсних правочинів та їх поділу на нікчемні та оспорювані. І.Б. Новицький вважав невдалим термін нікчемність, пропонував відмовитися від розподілу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані і запровадив свою класифікацію, відповідно до якої недійсні правочини варто було б розділити на абсолютно недійсні та відносно недійсні [5, с. 83].

Також в юридичній літературі можна зустріти поділ недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані за ступенем серйозності пороків у складі правочину. Зокрема, зазначається, що більш серйозні пороки, пов'язані з відсутністю істотних елементів складу правочину мають наслідком нікчемність правочину, а менш серйозні пов'язані з окремими недоліками істотних елементів правочину (оспорюваність правочину) [5, с. 69]. Але такий критерій викликає багато питань та не може бути основою для поділу правочинів на нікчемні та оспорювані, адже серйозність є суб'єктивною категорією і не може слугувати орієнтиром.

Крім цього в літературі можна зустріти й інші критерії розмежування правочинів на нікчемні та оспорювані. Наприклад, розмежування порушення публічного і приватного інтересу тощо. Але не всі критерії є об'єктивними чи однозначними.

Зазначимо, що ЦК України не лише називає нікчемні й оспорювані правочини, але й дає їх визначення.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК України нікчемним є правочин, недійсність якого встановлена законом. Такий правочин не потребує визнання його недійсним в судовому порядку. До них відносять, наприклад, правочини: вчинені без дозволу органу опіки та піклування (ст. 224 ЦК України), вчинені недієздатною фізичною особою (ст. 226 ЦК України), вчинені з порушенням публічного порядку (ст. 228 ЦК України) та інші. Відповідно до ст. 216 ЦК нікчемний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

Отже, у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути іншій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема, якщо одержане полягає в користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість отриманого, за цінами, що існують на момент відшкодування. Якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину контрагенту або третій особі завдані збитки або моральна шкода, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Такі правові наслідки застосовуються, якщо законом не встановлені інші особливі умови їх вживання або особливі правові наслідки окремих видів недійсних правочинів. Встановлені законом правові наслідки недійсності нікчемного правочину не можуть змінюватися за домовленістю сторін.

Необхідно зазначити, що Д.І. Мейер писав, що підтвердження нікчемного правочину є новим юридичним актом. Науковець зауважував, що насправді часто отримує юридичну силу правочин, вчинений малолітньою особою, яка після досягнення повноліття визнає такий правочин. Однак це не означає, що вчинений

правочин внаслідок визнання його учасниками стає дійсним, таке визнання має силу нового правочину [6, с. 207].

Характеризуючи можливість визнання нікчемного правочину дійсним, Ф.С. Хейфец писав: «Законодавець вже не перший раз проявляє непослідовність та замість закону, що визнає правочин нікчемним з моменту вчинення, надає можливість визнати нікчемний правочин дійсним» [7, с. 81].

Перейдемо тепер до розгляду другого виду правочину. Відповідно до ч. 3 ст. 215 ЦК України оспорюваним же є правочин, недійсність якого прямо не встановлена законом, але якщо одна із сторін або інша заінтересована особа заперечують його дійсність на підставах, передбачених законом, він може бути визнаний недійсним судом. На відміну від нікчемного, оспорюваний правочин на момент вчинення породжує для його сторін цивільні права та обов'язки, а тому припускається дійсним. Водночас порушення умов дійсності правочинів у момент вчинення надає можливість одній зі сторін або заінтересованій особі звернутися до суду з позовом про визнання такого правочину недійсним. Науковці такі правочини також називають відносно дійсними [8, с. 53]. До оспорюваних відносять, наприклад, правочини, вчинені неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності (ст. 222 ЦК України), дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК України) під впливом помилки (ст. 229 ЦК України), під впливом обману (230 ЦК України), під впливом насильства (ст. 231 ЦК України) та інші.

Якщо більш детально проаналізувати, наприклад, правочин, вчинений під впливом насильства, то він є дійсним і породжує всі передбачені ним наслідки до моменту визнання його недійсним судом за позовом особи, яка його вчинила під впливом насильства. В даному випадку суд фактично перетворює дійсний правочин на недійсний. Отже, характерною відмінністю оспорюваних правочинів від недійсних є законодавчо закріплена можливість визнання їх недійсними судом. Натомість нікчемний правочин є недійсним завідома, тобто недійсний від моменту його вчинення незалежно від рішення суду. Суд може лише констатувати таку недійсність нікчемного правочина, але ніяк не визнати його таким.

Як було зазначено вище, до оспорюваних правочинів відносять і правочини, укладені внаслідок обману. Розглянемо приклад з судової практики. Рішенням районного суду Волинської області від 22 листопада 2007 року по справі № 2-276-07 встановлено, що до суду з позовною заявою звернувся позивач в інтересах недієздатної Б до В, третіх осіб державної нотаріальної контори, комунального підприємства «Волинське обласне бюро технічної інвентаризації», які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору про визнання договору дарування та реєстрації права власності на житловий будинок недійсним. Свої вимоги позивач обґрунтував тим, що його мати є недієздатною, в даний час проживає з ним в с. Куснище Любомльського району Волинської області, а він як опікун здійснює над нею постійний догляд. Суд дійшов висновку, що 30 травня 2006 року Куснищанської сільською радою незаконно було посвідчено довіреність в реєстрі за № 82, згідно з якою мати позивача Б. уповноважила С. подарувати відповідачці по справі В. житловий будинок, який знаходиться по вул. Дружби, 98, в с. Куснище

Любомльського району. З виписки із медичної карти амбулаторного хворого Б. 4 від 12.01.2007 року слідує, що остання в лютому 2006 р. отримала черепно-мозкову травму, у зв'язку з чим проходила обстеження у психіатра 11.01.2007 року. Таким чином, зібрані у справі докази та їх належна оцінка, вимоги та приписи закону вказують на наявність підстав щодо визнання недійсними на підставі ст. 230 ЦК України договору дарування житлового будинку від 1 червня 2006 року [9].

Ця справа яскраво ілюструє застосування судом оціночного поняття «обставини, що мають істотне значення». Разом із тим звертає на себе увагу й упущення судів при вирішенні таких справ, яке полягає у невикористанні судом можливості стягнення з відповідача моральної шкоди за вчинення обману.

Нікчемні та оспорювані правочини є різновидами недійсних правочинів. Недійсним може бути визнаний лише укладений правочин, тобто такий, щодо якого сторонами досягнуто згоди по всіх істотних умовах. Якщо у процесі вирішення спору буде встановлено, що правочин між сторонами фактично не був укладений, то суд припиняє провадження по даній справі. Також позивач має право об'єднати в одній позовній заяві вимоги про визнання правочину недійсним та вимогу повернути одержане за цим правочином у натурі або про відшкодування.

Може мати місце ситуація, коли лише частина правочину визнається недійсною. При недійсності істотних умов правочину (наприклад, предмету, ціни тощо), він повністю втрачає силу. Разом з тим якщо правочин може бути вчинений і без включення до нього недійсної частини, то її недійсність не є наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому.

Висновки. Отже, нікчемний та оспорюваний правочини є різними правовими поняттями, які мають між собою багато відмінностей, що, у свою чергу, дозволяє швидко та правильно визначити вид недійсного правочину та захистити й відновити порушене право в суді.

Тому важливим є розрізнення понять нікчемного та оспорюваного правочинів, адже кожний з них передбачає різні шляхи захисту цивільних прав та інтересів, настають різні правові наслідки.

Література

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40–44. – Ст. 356.
2. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (6-е изд.) / Шершеневич Г.Ф. – Санкт-Петербург. : Изд. Бр. Башмаковых, 1907. – 815 с.
3. Растеряев Н.Г. Недействительность юридических сделок по русскому праву. Часть общая и часть особенная. Догматическое исследование / Н.Г. Растеряев. – СПб. : Типография товарищества «Общественная польза», 1901. – 386 с.
4. Рабинович Н.В. Недействительность сделок и ее последствия / Рабинович Н.В. – СПб. : Изд-во ЛГУ, 1983. – 125 с.
5. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность / Новицкий И.Б. – М. : Госюриздат, 1954. – 247 с.
6. Мейер Д.И. Русское гражданское право / Мейер Д.И. – М. : Статут, 2000. – 829 с.
7. Хейфец Ф.С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву / Хейфец Ф.С. – [2-е изд., доп.]. – М. : Юрайт-М, 2001. – 164 с.
8. Цивільне право України : навчал. посіб. / За заг. ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. – К., 2004. – 224 с.
9. Рішення Любомльського районного суду Волинської області від 22 листопада 2007 року по справі № 2-276-07 : Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

Анотація

Герасимовський С. В. Нікчемні та оспорювані правочини у цивільному праві України. – Стаття.

У статті розглядаються правові поняття нікчемного та оспорюваного правочинів, аналізуються розбіжності цих понять, а також вивчаються особливості правозастосування норм цивільного законодавства щодо аналізованих понять. Досліджуються різні точки зору науковців щодо поділу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані. Наводяться приклади з судової практики щодо досліджуваних категорій.

Ключові слова: недійсний правочин, нікчемний правочин, оспорюваний правочин, наслідки недійсності правочинів.

Аннотация

Герасимовский С. В. Ничтожные и оспоримые сделки в гражданском праве Украины. – Статья.

В статье рассматриваются правовые понятия ничтожной и оспоримой сделок, анализируются расхождения данных понятий, а также изучаются особенности правоприменения норм гражданского законодательства относительно указанных понятий. Изучаются разные точки зрения ученых относительно разделения недействительных сделок на ничтожные и оспоримые. Приводятся примеры из судебной практики относительно изучаемых категорий.

Ключевые слова: недействительная сделка, ничтожная сделка, оспоримая сделка, последствия недействительности сделок.

Summary

Gerashimovsky S. V. Void and voidable transactions in the civil law of Ukraine. – Article.

The article focuses on the legal concept of void and voidable transactions, analyzes the differences of these concepts, as well as learn a special enforcement rules of civil law regarding the analyzed concepts. It also explores different views of scientists on the division of the invalid transactions on void and voidable transactions. The article also contains examples of judicial practice of the investigated categories.

Key words: invalid transaction, void transaction, voidable transaction, the effects of the invalidity of transactions.

УДК 347.961:347.91/95

К. Л. Зілковська

НОТАРІУС ЯК УЧАСНИК ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

В юридичній літературі неодноразово підіймалося питання про правове становище нотаріуса в цивільному процесі, зокрема при розгляді судом справ про оскарження нотаріальних дій, відмови у їх вчиненні, нотаріальних актів, а також в деяких інших категоріях цивільних справ. Між тим остаточної та єдиної позиції з цього питання не вироблено та воно залишається невирішеним.

До проблем участі нотаріуса у цивільному судочинстві та пов'язаних з цим питань зверталися у своїх наукових працях такі відомі вчені, як В.В. Баранкова, Л.В. Єфіменко, І.Л. Казаневич, В.В. Комаров, С.П. Кондракова, І.В. Спасибо-Фатеева, Г.В. Фадеева, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, О.О. Шульга, І.А. Шундик, В.В. Яркв та ін.

Метою даної статті є визначення процесуального становища нотаріуса в цивільному процесі при розгляді судом справ про оскарження нотаріальних дій, відмови у їх вчиненні, нотаріальних актів, а також інших справ за участі нотаріуса в порядку цивільного судочинства.

Відповідно до поставленої мети було сформульовано **такі завдання:**

– встановити можливість участі нотаріуса у справах позовного та окремого провадження в порядку цивільного судочинства;